

BOHUMIL SAMEK

PŘÍSPĚVEK K DĚJINÁM
KLÁŠTERNÍ ZAHRADY V RAJHRADĚ

Z bohatých stavebních a uměleckých dějin benediktinského kláštera v Rajhradě zůstala až dosud stranou hlubšího zájmu jedna jejich kapitola — zahradní architektura. Snad proto, že jako v mnoha jiných místech, tak i zde okrasná zahrada zanikla. Již v XIX. století byla totiž z valné části nahrazena užitkovou štěpnicí a zelinářskou zahradou.

O někdejším vzhledu terénu v okolí kláštera informuje nás pouze několik prospektů.¹ Avšak z těchto pramenů, stejně jako z písemných zpráv, lze vyčíst celkem málo o skutečném stavu klášterní zahrady. Šťastnou shodou okolností jsme lépe zpraveni o záměrech, jak měly být zahrady upraveny. V klášterním archivu, uloženém dnes ve Státním archivu v Brně, se totiž dochovala řada výkresů obsahujících jednak celková řešení zahradních ploch, jednak projekty některých drobných zahradních architektur. Tato poměrně bohatá kolekce obráží velice názorně dobovou situaci, dění a snahy v oboru zahradnickém. Přináší také některá nová jména, s nimiž jsme se až dosud v dějinách umění nesetkali.

Známy generální projekt barokní novostavby rajhradského kláštera, vypracovaný G. Santinim před rokem 1722, počítá v obou svých variantách s okrasnými zahradami.² Klášterní areál odděluje od okolí dvěma řadami stromů, které v prostoru před prelaturou vyúsťují do široké aleje, vedoucí k hlavnímu vstupu do kláštera. První projekt umísťuje okrasnou zahradu do rajského dvora. Jde zřejmě o nízký parter, radiálně členěný cestičkami s kruhovým bazénem s vodotryskem uprostřed. Varianta projektu počítá ještě s další okrasnou zahradou ve vnějším prostoru mezi konventem a prelaturou. Tato plocha má jednoduché geometrické členění nízkým porostem, kdežto náročnější úprava květinových záhonů je situována v rajském dvoře. Rozvrh do čtyř čtvercových záhonů s konkávními výsečemi je rozkreslen ve čtyřech variantách bohatých rozvilinových broderií. Centrální kruhový bazén je zde zachován.

Budování nového kláštera se časově značně protáhlo. Teprve počátkem třicátých let XVIII. století bylo možno uvažovat o prvních zahradních úpravách. Tehdy však už původní projekty nevyhovovaly. Byla tedy vypracována řada

nových detailních řešení, při čemž se s okrasnou zahradou počítalo vesměs v prostoru mezi budovami konventu a prelatury. První plán řeší ještě čtvercovou plochu v rozsahu Santiniho projektu (přibližně $30,5 \times 28,5$ sáhů), kdežto další rozšiřují zahradu v některých případech až dvojnásobně.

I. Anonym. Projekt okrasné zahrady — půdorys a prospekt. Papír 608×437 mm s filigránem (štít členěný pokosem dvěma pruhy, nad ním heraldická lilie, pod ním písmena VDL). Měř. 0—20 Klafter a 6 stop. Rámováno třemi tenkými linkami, kresleno lavírovanou tuší. Obr. 37.

Stromová alej je tu zachována, je však nově uzavřena na vnějšku zdí. Na jedné straně je zčásti nahrazena stříhanou zdí, která rovněž vytyčuje centrální prostor s kruhovou kašnou a vodotryskem. Celá plocha je rozdělena křížem do čtyř částí, pokrytých dílem ornamenty nízkých stříhaných keřů, dílem subtilními rozvilinami s pestrými květinami.

Výtvarně nejbohatší je návrh projektující zahradu již na obdélníkové ploše (30×42 sáhy):

II. Jean Raphel d'Epée, 1733. Návrh na okrasnou zahradu — půdorys. Papír 720×506 mm s filigránem (štít s heraldickou lilí, nad ním korunka, pod ním znak). Sign. a dat. vlevo dole: Jean Raphel d'Epée 1733. Měřítka bez popisu. Rámováno silnou linkou mezi dvěma tenkými, kresleno barvami zelenou (plochy), žlutou, červenou a černou. Obr. 39.

Také zde je zahradní plocha členěna křížem. V jedné části, vyběhající od oválného jezírka s vodotryskem, jsou ještě radiály. Pozoruhodné je stejně tak invenčně bohatá kresba s nízkými keři, květinovými záhony a tvary pískem sypaných ploch, jako ornamentálně rozmanité malířské pojednání výkresu.³

Do souboru zahradních plánů rajhradského kláštera patří dále anonymní nedatované řešení obdélné plochy o rozměru asi $20,5 \times 30$ sáhů:

III. Anonym. Projekt okrasné zahrady. Papír 325×415 mm s nezřetelným filigránem. Měř. 0—8 Klafter. Rýsováno tuší, plocha některých cestiček položena žlutě, vstupní branka s plotem a stromy kresleny zeleně.

Celý pozemek je rozčleněn na osm pravouhlých nesterjně velkých polí, v nichž je vykresleno několik možných variant. Ve všech případech jde o jednoduchý dekor pásů nízkých stříhaných keřů a květinových rozvilin na trávnickém nebo pískovém podkladě. Nápadná je značná těžkopádnost rukopisu kresby a přísně vázaný rozvrh podle příčných a podélných os, podle nichž je dále členěna také plocha všech jednotlivých polí.

Jestliže dosavadní plány kladly okrasnou zahradu do otevřeného úhlu dvou klášterních křídel, nechybí v Rajhradě ani projekt svým rozsahem daleko velkolepější. Je dílem inženýra Josefa Anneise:

IV. Josef Anneis, Prospekt rajhradského kláštera s okrasnými zahradami. Papír slepený ze dvou kusů 520×730 mm s filigránem (korunovaný štít s heraldickou lilí, dvojhlavý orel). Sign. vpravo dole: dressée par Joseph Anneis/Ingenieur.

Kresleno na stopové síti tužkou a tuší, vodoteče položeny modře, střechy červeně, terén žlutě a zeleně.

Květinová zahrada je umístěna mezi budovami konventu a prelatury na ploše přesahující stavební čáru. Také prostor před jižním křídlem konventu je upraven do několika záhonů. Východně od kláštera, téměř na celé ploše někdejšího velkomoravského hradiště (asi 160×160 sáhů) se pak rozkládá rozlehlá zahrada s vysokými stříhanými stěnami a květinovými záhony ve středním pásu. Zahradu protíná vodoteč vycházející z rybných sádek a naplňující kruhové jezírko v centru zahrady.

Projekt zahrad, který svým rozsahem a nákladností byl sotva reálný, nebyl jedinou prací Anneisovou pro Rajhrad. Rokem 1760 je datován Anneisem podepsaný projekt mostu u Rajhradu.⁵ Dále se v klášterním archivu dochovaly nedatované plány na hospodářský dvůr v Rajhradě, půdorys 1. patra kláštera s kostelem a mapa klášterního panství. K ní se snad vztahuje Anneisova kvitance na obnos 34 zl., který obdržel 1. července 1781 z klášterní pokladny „à conto deren geometrischen Mappirungen“.⁶ Projekt klášterních zahrad vznikl tedy mezi lety 1760—1781, snad blíže prvnímu datu, neboť z roku 1780 známe další plán od jiného autora.

V. Johann Conradus Kranz, 1780. Půdorys okrasné zahrady. Papír 370×513 mm, bez fil. Měř. 0—70 Kl. Sign. vpravo dole: Iohann Conradus/Kranz fecit A. 780. Kresleno tuší, chodníky položeny žlutě, parket zeleně, plocha jezer šedě stínována.

Plán patrně opět řeší známý prostor mezi konventem a prelaturou. Největší plochu zde zabírají dvě čtvercová jezírka, po jejichž obou stranách je jednoduchá parková úprava. Po jedné straně lemují stromové aleje radiály dvou čtvercových travnatých ploch, na straně druhé je geometricky členěný nízký parter.

K projektům klášterních zahrad v Rajhradě patří konečně ještě dva plány architektury ze sedmdesátých let XVIII. století.

VI. Frant. Brunn, Půdorys a nárys grotty ve vinici u rajhradského kláštera. Papír 334×229 mm, bez fil. Měř.: 0—8 Kl. Sign. vpravo dole: Brunn. Rámováno slabou a silnou linkou, kresleno tuší, vegetace žlutě.

VII. Frant. Brunn, Plán zahradního altánku, dvě varianty v nárysu, řez, půdorys přízemí a 1. patra. Papír 324×480 mm s filigránem (štít s korunou vyplněný heraldickou lilí, pod ním: C & I Honig). Měř. bez popisu. Neznačeno. Rámováno slabou a silnou linkou, rýsováno tuší, zdivo položeno černě, fasády šedě, síla zdiva v řezu červeně. Vazba krovu a terén hnědě a žlutě. Obr. 38.

Frant. Brunn byl „Baurevisor“ rajhradského kláštera. Sledoval stavební dění na klášterním panství a obklopen Santiniho architekturou, neváhal ani padesát let po smrti velkého barokního umělce užívat ve svých drobných projekčních pracích jeho motivů.⁷ Jestliže všechny dosavadní plány vycházely z předlohy stříhané zahrady francouzského stylu, oživené vesměs toliko vodotryskem, přináší

Brunn nové motivy. Umělou grottu, volně umístěnou v přírodním prostředí a zahradní domek, jehož tvar střechy je zřetelným ohlasem exotické romantiky.

Zbývá-li ještě otázka, co bylo z poměrně velkého množství návrhů realizováno, odpovídá na ni shodou okolností do jisté míry rovněž Frant. Brunn. Na své rukopisné mapě z roku 1774 zachytil dobovou situaci klášterního okolí. V otevřeném úhlu prelatury a konventu je okrasná zahrada obdélníkového půdorysu, dělená křížem na čtyři pole členěné květinovými broderiemi. Okrasná zahrádka je také před západní zdí prelatury. Jižně od konventu se rozkládají záhony užitkové zelenářské zahrady. V prostoru východně od kláštera byl zřejmě podle projektu Josefa Anneise zřízen kruhový bazén s vodotečí. Zdá se, že vzhled okrasné zahrady, zachycený na Brunnově mapě, neodpovídá přesně žádnému z dochovaných projektů. Snad proto, že mapa zachycuje nejnovější stav. Podle análů Otmara Konráda, probošta rajhradského kláštera, byly založeny roku 1774 před prelaturou dvě zahrádky, do nichž 1776 věnoval hrabě Kounic růže ze Slavkova.⁸

Zahradnictví má ovšem v Rajhradě starší tradici než je sama barokní novostavba. Již roku 1708 se připomíná zahradník rajhradského kláštera Karel Ermen. 24. prosince 1759 dává zahradník Josef Hincke výuční list Janu Michalovi Halle-
rovi z Viestätten ve Švábsku.⁹

POZNÁMKY

- ¹ Viz kupř. médírýt A. B. Wernkopfa z roku 1759, publikovaný v knize Z. D o k o u p i l — P. N a u m a n n — D. R i e d e l — J. V e s e l ý, Historické zahrady v Čechách a na Moravě. Praha 1957, obr. 65. Je ovšem otázka, zda lze tento obraz považovat za spolehlivého informátora v ohledu zahradních úprav, když v architektuře vychází z původního, avšak nikdy nedokončeného projektu.
- ² Reprodukce obou plánů viz ve Sborníku prací fil. fak. Brno, 1961, F 5, obr. 38 a 42.
- ³ Není snad vyloučeno, že autor návrhu je shodný s malířem, který podle Gr. W o l n y h o, Kirchliche Topographie von Mähren I/4, Brno 1862, 213 vyzdobil freskami roku 1730 dominikánský kostel sv. Václava v Opavě.
- ⁴ Podkladem pro tento výkres byla sice nepodepsaná a nedatovaná nedokončená půdorysná skica, patřící nepochybně rovněž Anneisově ruce.
- ⁵ Projekt mostu stejně jako další Anneisovy plány jsou uloženy ve Státním archivu v Brně, fond E 6.
- ⁶ StA Brno, E 6, fasc. B b 28.
- ⁷ Kupř. při adaptaci kolny na zimní jízďárnu ve dvoře u rajhradského kláštera, kde vidíme portál zřejmě Santiniho tvaru. Ostatní stavby vesměs hospodářských budov se svým vzhledem nevymykají z nenáročných forem užitkovosti. Kromě již zmíněných plánů dochovaly se v klášterním archivu tyto jeho projekty: Sádka; dům myslivce a porybného u rajhradského kláštera, 1771. — Přístavba kaple v Opatovicích (po 1771). — Perspektiva klášterního vinného sklepa v Rajhradě (nedat.). — Tři plány zadní budovy u klášterního vinného sklepa v Rajhradě (před 1774).
- ⁸ Annales Othmari. StA Brno, E 6, fasc. F II b 9. Citováno podle B. D u d í k a, Geschichte des Benediktiner-Stiftes Raygern im Markgrafthume Mähren II. Wien 1863, 428.
- ⁹ StA Brno, E 6, J e 29.

EIN BEITRAG ZUR GESCHICHTE DES KLOSTERGARTENS
IN RAJHRAD

Entsprechend dem ursprünglichen Projekt von G. Santini sollte der barocke Neubau mit einem Ziergarten umgeben werden. Ein französischer Park sollte vor allem die Fläche zwischen den Gebäuden des Konvents und der Prälatur einnehmen. Doch bevor die Neugestaltung des an das Kloster angrenzenden Geländes in Angriff genommen werden konnte — der Bau zog sich nämlich in die Länge — wurden die ursprünglichen Baupläne offensichtlich unmodern. Im Verlaufe des 18. Jahrhunderts wurden daher mehrere Entwürfe für Ziergärten ausgearbeitet, die heute im Staatsarchiv zu Brno aufbewahrt sind. Am merkwürdigsten ist ein aus dem Jahre 1734 stammendes Projekt von Jean d'Epée und ein Entwurf von Ingenieur Josef Anneis aus den Jahren 1760—1780, betreffend eine grosszügige Neugestaltung der ganzen Klosterumgebung.

Alle Projekte sehen eine niedrige parkartige Herrichtung mit Blumen und zugeschnittenen Sträuchern vor. Als belebendes Motiv pflegt man ein Bassin mit Springbrunnen anzulegen. In den siebziger Jahren des 18. Jahrhunderts treten die ersten Andeutungen exotischer Elemente in Franz Brunns Entwurf für einen Gartenpavillon zutage.

Von allen Klostergärten — soweit die auf uns überkommenen Entwürfe verwirklicht wurden — blieben heute nur einige wenige Baumalleen übrig.

Deutsch von Rudolf Merta

